

VU Research Portal

Dominee Matthias Winterswyk en Amerika

Noordegraaf, J.

published in

De Viersprong, uitgave van de Historische Vereniging voor Alphen aan den Rijn en omstreken
2015

document version

Peer reviewed version

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2015). Dominee Matthias Winterswyk en Amerika. *De Viersprong, uitgave van de Historische Vereniging voor Alphen aan den Rijn en omstreken*, 32(125), 151-156. [2].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

This is a postprint of

Dominee Matthias Winterswyk en Amerika

Noordegraaf, J.

De Viersprong, uitgave van de Historische Vereniging voor Alphen aan den Rijn en omstreken, 32(125), 151-156

Published version: no link available

Link VU-DARE: <http://hdl.handle.net/1871/54078>

(Article begins on next page)

Dominee Matthias Winterswijk en Amerika

Jan Noordegraaf

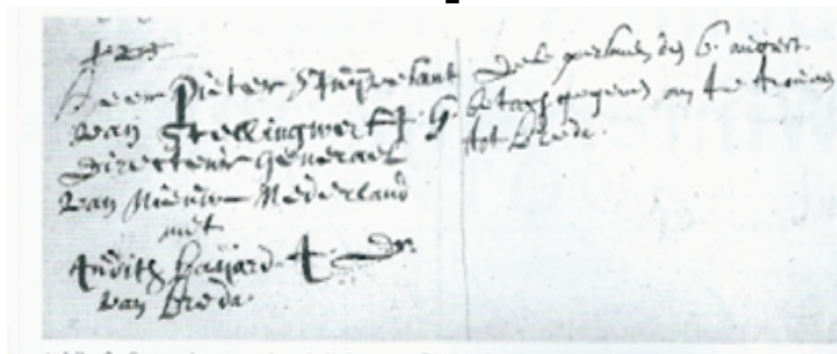
Wie door de Stuyvesantlaan in Alphen aan den Rijn fietst, kan op het straatnaambord als toelichting lezen: ‘stichter van Nieuw-Amsterdam (1592-1672)’. Die ondertitel is inmiddels wel aan vervanging toe, want Peter Stuyvesant is niet in 1592 geboren en Nieuw-Amsterdam bestond al een aantal jaren toen hij er arriveerde.



Afb. 1. De Stuyvesantlaan in Alphen aan den Rijn en het straatnaambordje waarop Stuyvesant ten onrechte is vermeld als ‘stichter van Nieuw-Amsterdam’ (foto M. Van Meggelen).

Een juiste vermelding van de historische gegevens lijkt me zeker in dit geval van belang, omdat er, zoals bekend, een interessante relatie bestaan heeft tussen Stuyvesant, ooit directeur-generaal van de kolonie Nieuw-Nederland, en Alphen. Stuyvesant heeft er namelijk in 1645 zijn bruid gevonden, Judith Bayard. Hij logeerde toen bij zijn zus Anna en haar man Samuel Bayard in Alphen, wellicht nadat hij zich in Amsterdam het befaamde houten been had laten aanmeten. In een gevecht tegen de Spanjaarden op Sint Maarten had Stuyvesant namelijk zijn rechterbeen verloren. Over zijn ontluikende liefde voor de 35-jarige zus van schoolmeester Samuel – ze verbleef in de eerste maanden van 1645 bij haar broer, die op

Swaenswijk een kostschool had – schreef hij diverse gedichten.¹ Dat Peter en Judith in Alphen zijn getrouwd, zoals wel eens verteld wordt,² is jammer genoeg niet juist.



Afb. 2. De ondertrouwinschrijving van Pieter Stuyvesant, ‘directeur-generaal van Nieuw-Nederland’ en Judith Bayard in het trouwboek van de kerk van Alphen. Na driemaal te zijn afgekondigd, werd op 6 augustus 1645 ‘betooch’ (toestemming) gegeven om in Breda in het huwelijk te treden (SARM; collectie DTB, Alphen, inv. nr. 8).

Er is nog een andere connectie tussen Alphen en Noord-Amerika geweest die opmerkelijk genoeg is om er enige aandacht aan te besteden. Het betreft de contacten die de Alphense predikant Matthias Winterswijk indertijd onderhouden heeft met een transatlantische collega. Wie was deze dominee die meer dan dertig jaar in Alphen heeft gestaan?

Matthias Winterswijk

Matthias Winterswijk (Utrecht 1670 - Alphen 1729) studeerde theologie aan de universiteit van Utrecht. Uit zijn studietijd ken ik alleen het academisch werkstuk dat hij onder leiding van zijn hoogleraar, de gereformeerde theoloog en filosoof Gerard de Vries (1648-1705), op 7 mei 1690 moest verdedigen, in het Latijn uiteraard. Het was een deel van een wijsgerige *Exercitatio* ‘over de verzonnen geheimenissen van de aangeboren ideeën’. Op 16 januari 1698 werd de proponent Winterswijk beroepen te Alphen en al op 6 april van dat jaar was hij er als predikant werkzaam. Hij zou dat blijven tot zijn overlijden op 23 juli 1729. Door onze

¹ Zelfs de wat norse Stuyvesant – niet voor niets was zijn bijnaam ‘Koppige Piet’ – schreef wel eens poëzie. Met zijn vriend Johan Farret onderhield hij een tijd lang een correspondentie in verzen. Begin 1645 stuurde Farret vanuit Woerden een gedicht met commentaar op het naar zijn mening wat moeizame verloop van Stuyvesants ‘vrijage’ met Judith Bayard. Het was getiteld ‘Op een dronck Woerts bier; Stuyvesant tot Alphen sijnde toegesonden’. Zie Jacobs 2005, p. 18-19. Overigens is Stuyvesants geboortjaar naar alle waarschijnlijkheid 1612.

² Onder meer door Henk Dinkelaar en Ad de Kok in hun boek *Onze straat. Encyclopedische toelichting op de straatnamen van Alphen aan den Rijn* (Alphen aan den Rijn 1999, p. 60-61). Daar wordt ook vermeld dat Stuyvesant Nieuw-Amsterdam op 6 juni 1644 aan de Engelsen moest overgeven. Maar dat gebeurde pas twintig jaar later.

vroegere gemeentearchivaris W.M.C. Regt is hij eens getypeerd als een ‘vijand van twist en tweedracht’, die ‘stil, doch ijverig’ voortging zijn gemeente te stichten. Winterswijk was getrouwd met domineesdochter Maria Schrijver; uit hun huwelijk werden tien kinderen geboren. Een zus van Matthias was getrouwd met de Amsterdamse koopman Willem Bancker (1661-1722). Hij speelt in dit verhaal een belangrijke rol.³

Naast zijn gewone werkzaamheden als dominee te Alphen had Winterswijk nog een andere bezigheid. Hij onderhield namelijk contact met Nederduitse gereformeerde zusterkerken in de Noord-Amerika. Ook nadat Stuyvesant in 1664 Nieuw-Nederland aan de Engelsen had moeten overgeven, waren de kerken in de voormalige kolonie betrekkelijk zelfstandig gebleven ten opzichte van het Engelse bestuur. Nog vele decennia lang werd er in het Nederlands gepreekt en op het platteland van New York en New Jersey werd tot in de twintigste eeuw nog ‘Leeg Duits’ gesproken, het Amerikaans-Nederlandse dialect dat zich ontwikkeld had uit de taal van de zeventiende-eeuwse kolonisten. Hun zwarte slaven spraken er een variant van, het ‘Negerduitsch’. Maar de Noord-Amerikaanse kerken hebben nog lang onder het kerkelijk gezag gestaan van de classis Amsterdam van de Gereformeerde Kerk. Dat hield onder meer in dat nieuwe predikanten uitsluitend na goedkeuring van de Amsterdamse kerkvergadering de riskante tocht naar de Nieuwe Wereld mochten ondernemen. Aantrekkelijk was zo’n predikantspost in Noord-Amerika niet altijd. Traktementen werden soms niet op tijd uitbetaald en bekend is ook het verhaal over dominee Petrus Tesschenmaker die letterlijk het hoofd verloor – het werd in triomf door indianen meegedragen. Een ander verhaal gaat over ds. Theodorus Jacobus Frelinghuysen, afkomstig uit Westfalen, die een beroep kreeg naar ‘Rarethans’. Hij nam dat beroep aan in de veronderstelling dat ‘Rarethans’ ergens in Vlaanderen of Brabant lag. Maar het bleek het plaatsje Raritan in New Jersey te zijn Hij is er toch naar toegegaan en zijn optreden als ‘dominie’ heeft grote gevolgen gehad voor de kerk in Noord-Amerika.⁴ In de memoires van zijn voormalige zwarte slaaf Gronniosaw komt hij voor als ‘Mr. Freelandhouse’.

Ds. Winterswijk nu was een van de ‘agenten’ die de Noord-Amerikaanse kerkenraden bijstonden in hun pogingen om nieuwe predikanten te werven. Hij deed dat niet in z’n eentje, maar werkte daarbij nauw samen met zijn zwager Willem Bancker uit Amsterdam, die vroeger in Noord-Amerika gewoond had. Bancker was een welgestelde koopman die over een uitgebreid netwerk in Amerika beschikte. Uit de vuistdikke delen van de informatieve *Ecclesiastical Records* van de staat New York kunnen we opmaken hoe men in het algemeen te werk ging. De kerkenraad van Schenectady, N.Y. bijvoorbeeld stuurde een brief aan Bancker en Winterswyck met het verzoek om op te treden als gevolmachtigden. Een profielschets van de nieuwe predikant was bijgevoegd en ook de arbeidsvoorwaarden en emolumenten werden opgesomd: een grote, mooie tuin bijvoorbeeld en gratis weidegrond voor twee koeien en een paard. De beide aangeschreven heren werden gemachtigd om, samen of alleen, een geschikte kandidaat te zoeken en die te laten goedkeuren door de classis van

³ De eigennamen in dit artikel worden in de diverse bronnen en in de literatuur nogal eens anders gespeld. Ik heb voor één van de spellingvarianten gekozen.

⁴ Zie over hem het Utrechtse proefschrift van de Amerikaanse hoogleraar James R. Tanis uit 1967. Voordat ik een concept van dit artikel aan hem kon opsturen, zoals ik hem ooit bij een ontmoeting in Amsterdam beloofd had, kreeg ik het bericht dat hij in juli van dit jaar op 87-jarige leeftijd overleden was.

Amsterdam of een andere classis. Na succesvol geworven te hebben werden de zwagers met hun kandidaat binnengeleid in de classicale vergadering van Amsterdam en lieten daar hun Amerikaanse volmacht zien. Vervolgens werd de kandidaat in het ambt bevestigd. Maar zo soepel ging het niet altijd, zoals het geval-Freeman laat zien.

Bernardus Freeman, van kleermaker tot predikant

Banckers invloedrijke broer Evert, die in Albany, N.Y., het vroegere Beverwijck, woonde, wilde er graag een vacante predikantsplaats vervuld zien. Daartoe liet Willem Bancker het oog vallen op Bernardus Freeman (1660-1743) die afkomstig was uit Westfalen. Deze Freeman had echter geen academische opleiding gehad. Hij was kleermaker geweest en daarom vond de classis Amsterdam het in 1699 bezwaarlijk om hem als predikant naar Albany te laten gaan; men dacht dat Freeman zelfs voor het examen ‘Kranckbesoeker’ (ziekenbezoeker) niet zou kunnen slagen.

Maar de handige Bancker wist daar wel iets op. Hij benaderde in 1700 de relatief onafhankelijk classis Lingen in Westfalen. Dat kon, want Lingen was geen echt buitenland: het Duitse graafschap was eigendom van de prins van Oranje.⁵ De autodidact Freeman werd door deze classis wél tot het predikambt toegelaten en vertrok prompt met de boot naar New York. De Amsterdamse classis was furieus, omdat Bancker buiten haar om en op slinkse wijze de zaak geregeld had. Tot zijn dood toe heeft Freeman last gehad van deze affaire, maar hij is ‘Willem Banker, Coopman tot Amsterdam en myn bysondere Vriend’ (zo noemt hij hem in 1721) altijd dankbaar gebleven voor diens bemiddeling. De rol die Winterwyk bij de wat bedenkelijke manoeuvre van zijn zwager gespeeld heeft, is me nog niet duidelijk, evenmin of en zo ja hoeveel commissie hij gekregen heeft voor zijn bemiddeling.

Bancker en Winterswijk hadden het overigens wel goed gezien: Freeman was een man met bijzondere capaciteiten, al vond de Engelse gouverneur Cornbury hem maar een oproerig en twistziek personage. Z’n rol in de talrijke kerkelijke twisten in de voormalige kolonie laat ik hier maar buiten beschouwing. Door de problematische beroepingsprocedure werd Bernardus Freeman geen predikant in Albany. Eerst was hij vijf jaar dominee in Schenectady, informeel ‘het Dorp’ genoemd, later was hij verbonden aan kerken op Long Island, zoals die in Flatbush en Brooklyn. In Schenectady was hij ook werkzaam onder de Mohawks. Hij leerde hun taal beter dan welke Nederlandse predikant dan ook dat vóór hem gedaan had. Dat blijkt wel uit het feit dat hij een groot deel van de Engelse liturgie in het Mohawk vertaalde en ook verscheidene gedeelten van het Oude en Nieuwe Testament. Op basis van een manuscript van Freeman publiceerde Laurens Claese van der Volgen, een tolk uit Schenectady, in 1715 *The morning and evening prayer, the litany, church catechism, family prayers, and several chapters of the Old and New-Testament, translated into the Mahaque Indian language*. De indiaanse titel begint met de woorden *Ne orhoengene neoni yogaraskhagh yonderanayendaghkwa*. Een exemplaar van dit zeldzame boek is in Schenectady nog in te zien.⁶

⁵ Tot aan de dood van stadhouder Willem III in 1702 maakte het deel uit van de Nederlanden; daarna kwam het in Pruisische handen.

⁶ Zie onder meer het fraai geïllustreerde boek van Ona Curran, *Faces of Schenectady 1715-1750* (Schenectady, N.Y, 2010), p. 16. Op de omslag staat genoteerd: ‘Portraiture in a colonial Dutch town’.

Als predikant in Flatbush (het ‘Vlacke Bos’, nu een wijk in Brooklyn) zag Freeman zich belast met de zorg voor twee volle wezen, Eva en Annetje Terhune, dochters uit het kinderrijke gezin Terhune. Eva was twaalf, Annetje veertien jaar oud. De mede door Bancker en Winterswijk aangeworven ‘dominie’ Theodorus Jacobus Frelinghuysen⁷ trouwde met Eva; zijn assistent, schoolmeester en ‘voorlezer’ Jacobus Schureman, die met hem vanuit Nederland was meegekomen, trouwde met Annetje. Waarmee het pastorale probleem was opgelost. Het was Freeman die – waarschijnlijk in het najaar van 1720 – Theodorus en Eva in Flatbush getrouwd heeft. De bruidegom was twee keer zo oud als zijn jonge bruid. Het waren duidelijk andere tijden.

Freeman vond ook nog tijd om boeken te schrijven. In 1720 verscheen bij de bekende drukker William Bradford in Nieuw-York een bundel ‘leerspreuken’ van zijn hand (200 pagina’s). Die bundel had als titel *De spiegel der zelfkennis*. En al in mei van het volgende jaar stuurde hij het manuscript van zijn volgende, zeer omvangrijke boek naar Alphen, naar zijn vriend Winterswijk.

Post uit Nieuw Jork

Nog in datzelfde jaar 1721 verscheen het nieuwe werk van Freeman bij uitgever Jan Roman te Amsterdam. Het droeg als titel: *De weegschaale der genade Gods: wegende het Genaden en verbroken Werkverbond; begrepen in de verklaringe over Rom. 4.8. de 12. geloofs artikelen, de 10. geboden, het gebed des Heeren, en dertig predicationen*. Dit boek telde maar liefst 580 bladzijden en de auteur werd op het titelblad aangeduid als ‘Bedienaar des Godlyken Woords tot Midwoud, in Nieuw Jork, eertyds Nieuw Nederland’. Het voorwoord was van de hand van niemand anders dan Matthias Winterswijk, die de tekst in handschrift toegestuurd had gekregen vanuit Midwoud (Flatbush) ‘op ’t lange Eiland’. ‘Ik weet niet, dat ’er uit Nieuw-Nederland schriften van die natuur oit ter Druk-perze zyn overgezonden’, schrijft Winterswijk, ‘maar deze Heer wakker in den dienst des Heeren zoekt met monde niet alleen, maar ook men [= met?] hem en schriften te stigten’.

Winterswijk heeft er dus voor moeten zorgen dat het boek naar de drukker ging, maar hij geeft expliciet aan dat hij niet geprobeerd heeft om stijl- en taalfouten van Freeman, toch een Duitser van origine, te verbeteren. Ook drukfouten heeft hij niet gecorrigeerd: ‘Wy hebben by de Druk-pers niet geweest nog het nazien konnen waarnemen’ – blijkbaar had hij het daarvoor te druk, want hij was dat jaar ook assessor van de synode van Zuid-Holland die in juli 1721 in Delft bijeenkwam. Ter verontschuldiging merkt hij op: ‘Wie zag oit een Boek zonder Druk-feilen uitkomen?’. De verstandige lezer begrijpt toch wel wat er bedoeld wordt, zo vond de Alphenese dominee. Het boek was vooral bedoeld voor de Noord-Amerikaanse markt. Omdat ‘de Gemeentens aldaar wat wyd van malkanderen afleggen’, kon er helaas niet op elke zondag in elke kerk een Nederlandse preek beluisterd worden. Het lezen van *De weegschale* zou wellicht in deze lacune kunnen voorzien, zo meende Winterswijk.

⁷ Winterswijk had in het vroege voorjaar van 1719 aan een Groningse kennis, de theoloog Sicco Tjaden, gevraagd of hij een geschikte kandidaat wist voor een predikantsplaats in ‘Nieuw-Nederland’. De antwoordbrief van Tjaden aan zijn ‘Waarde en veel Geliefde Vrind’, waarin hij attendeerde op de godvruchtige Frelinghuysen, staat afgedrukt in zijn postuum verschenen werk *Eenige aantekeningen en alleen-spraken betreffende meest het verborgen leven voor den Heere* (Groningen 1727), p. 220-223. Zie ook Van Lieburg 1992, p. 101.



Afb. 3. Prent van de 'Nieuwe Kerck' te Alphen, gebouwd in de jaren 1622-1624 op de plaats van het in 1619 afgebrande kerkgebouw. In dit kerkgebouw werd ds. Matthias Winterswijk in 1698 als predikant bevestigd. In juli 1729 werd hij in het kerkgebouw begraven. Zijn grafzerk was tot 1916 nog in de kerk aanwezig. In dat jaar brandde ook dit kerkgebouw af (collectie SARM).

Uit Winterswijk's voorwoord, gedateerd 'Alphen. den 9 Aug. 1721', blijkt dat Freeman en Winterswijk al geruime tijd bevriend waren en dat hun vriendschap 'door brieven gestadig onderhouden' werd. Van die transatlantische briefwisseling heb ik tot nu toe nog geen sporen kunnen terugvinden. In een brief uit Flatbush d.d. 2 juli 1712 aan zijn goede vriend Bancker in Amsterdam doet Freeman overigens wel de hartelijke groeten aan zijn Alphense collega.

Zoals in die tijd gebruikelijk was, nam Winterswijk een paar lofdichten van eigen hand op in *De weegschale*. Een ervan is een sonnet waarin Freemans werk uitvoerig wordt geprezen, onder meer met deze regels:

Wy wenschen, en met ons wenscht ook d'Americaan,
Noit gae het helder licht van Freemans Leerwyze onder.

En over het portret van collega Freeman schrijft hij het volgende versje:

Op de Prent van D. Bernardus Freeman

Dus bragt de kunst het beeld van Freeman in het licht:
Wiens nyvre mond en Pen Leergraage Zielen stigt,
Hy houd de Weeg-Schaal van Gods woord, die noit kan missen:
En onderscheid dus regt 't genade en werkverbond:
Terwyl zyn evenaar al 't werk te licht bevond.
Die zulken leidsman volgd, zal zig niet licht vergissen.

Tot slot

Of Matthias Winterswijk een productieve Alphenze dichter is geweest, zullen we voorlopig wel niet te weten komen. Wel kunnen we zeggen dat hij door *De weegschaal* ter perse te brengen niet alleen een bescheiden bijdrage heeft geleverd aan het bevorderen van geloofsleven van de leden van Nederduitse gereformeerde kerken in Noord-Amerika, maar ook aan het in stand houden van de Nederlandse taal in de voormalige kolonie. Het zou nog vele jaren duren voordat in Noord-Amerika het preken in het Nederlands helemaal vervangen werd door het preken in het Engels.⁸

Hoe het zijn vriend Freeman is vergaan, dat is weer een ander verhaal.

Literatuur

Balmer, Randall. 'From rebellion to revitalism. The fortunes of the Dutch Reformed Church in Colonial New York, 1689-1715' (I). *De Halve Maen. Quarterly magazine of the Dutch colonial period in America* 56 (1981), no. 2, p. 6-13, 19-20.

Corwin, Edward Tanjore. *A manual of the Reformed Church in America (formerly Ref. Prot. Dutch Church). 1628-1902*. Fourth ed., revised and enlarged. New York. 1902.

Ecclesiastical Records. State of New York. Published [...] under the supervision of Hugh Hastings Vol. III. Albany 1902.

Jacobs, Jaap (ed.). *Een pant van ware vrintschap: trantveersjes en enkele andere gedichten van Johan Farret en Petrus Stuyvesant*. Leiden 2004.

Lieburg, F.A. van. *Het verborgen leven voor de Heere van Sicco Tjaden (1693-1726) predikant te Nieuwe Pekela*. Houten 1992.

Mouw, Dirk. 'Recruiting ministers: Amsterdam, New York, and the Dutch of British North America'. In: George Harinck & Hans Krabbendam (eds.), *Transatlantic relations and urban identities since 1653*. Amsterdam 2005, p. 87-98.

Naborn, R.A. *Eilardus Westerloo (1738-1790). From colonial dominee to American pastor*. Diss. VU Amsterdam 2011.

Regt, W.M.C. *Gedenkboek ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan der Ned. Hervormde Gemeente te Alphen aan den Rijn*. Alphen aan den Rijn 1932.

Tanis, J.R. *Dutch calvinistic pietism in the Middle colonies. A study in the life and theology of Theodorus Jacobus Frelinghuysen*. 's-Gravenhage 1967.

⁸ Met dank aan Clara van Beek (Jefferson, N.Y.), dr. Robert Naborn (Philadelphia), prof. dr. Fred van Lieburg (Amsterdam).

Tjaden, Sicco. *Eenige aantekeningen en alleen-spraken betreffende meest het verborgen leven voor den Heere. Uit de Latynsche handschriften van den overledenen by een verzamelt, en vertaalt; waar by komen nog Vijftien opwekkende Brieven neffens een Kerkrede over Ps. XLII.12.* door Johannes Hofstede. Groningen 1727.

Bijvoegsel

